

ХАМЗА ЕСЕНЖАНОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ СТИЛЬДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ТІЛ БАЙЛЫҒЫ

Мұхитова Азиза

aziza.agibaeva@bk.ru

«Қазақ тілі мен әдебиеті» білім бағдарламасының I курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, филология ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор-
Амангазиева М.К

Хамза Есенжанов – қазақ әдебиетінің көрнекті қаламгерлерінің бірі. Ол қазақ прозасына тарихи романдар жазу дәстүрін дамытқан жазушы ретінде үлкен үлес қосты. Оның шығармашылығы кеңестік кезеңдегі қазақ әдебиетінің маңызды бір бөлігі болып саналады. Есенжановтың өмірі мен шығармашылық жолы қиыншылықтар мен ізденістерге толы болды. Ол өзінің тарихи-реалистік шығармаларымен қазақ халқының XX ғасырдың алғашқы жартысындағы тағдырын терең бейнелеп, елдің азаттығы мен әділдік үшін күресін көркемдік деңгейде өрнектейді. Жазушының ең ірі туындысы – «Ақ Жайық» трилогиясы. Бұл шығарма қазақ халқының XX ғасыр басындағы тағдырын суреттейтін тарихи-реалистік роман ретінде ерекше орын алады. Трилогияда 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс, патша өкіметінің отаршыл саясаты, азамат соғысы кезеңіндегі халықтың күйзеліске ұшырауы, әлеуметтік әділетсіздікке қарсы күрес сияқты ауқымды оқиғалар бейнеленген. Автор шығармасында қарапайым халықтың тұрмысын, олардың азаттық жолындағы арпалысын шынайы әрі әсерлі етіп жеткізеді. Туындыда тарихи деректер мен әдеби қиял шебер ұштастырылып, оқырманды сол дәуірдің тыныс-тіршілігіне терең бойлататын көркемдік әлем қалыптастырылған. «Ақ Жайық» трилогиясының тілдік ерекшеліктерін зерттеу – қазақ әдебиетінің байлығын тануға, тарихи романдардағы көркемдік тәсілдерді талдауға мүмкіндік береді. Шығарманың тілі бейнелілік пен нақтылықтың үйлесімінен тұрады. Автор қазақ халқының тұрмысын, болмысын, салт-дәстүрін жеткізуде ұлттық колоритті сақтау үшін жергілікті диалектілерді, тарихи терминдерді, ауызекі сөйлеу стилін шебер қолданған. Сонымен қатар, романдағы баяндау стилі күрделі синтаксистік құрылымдар арқылы көрініс тауып, тарихи оқиғалардың маңыздылығын тереңдете түседі. Осы тұрғыдан алғанда, «Ақ Жайық» – тарихи деректерге негізделген роман, қазақ тілінің байлығын, оның көркемдік әлеуетін танытатын әдеби құндылық.

Хамза Есенжановтың бұл шығармасы тілдік, стильдік тұрғыдан күрделі әрі жан-жақты талдауды қажет етеді, өйткені ол қазақ әдебиетінде тарихи шындықты көркемдік бейнелеумен ұштастырып, сол кезеңнің рухын дәл беретін туынды жасады. «Ақ Жайық» трилогиясының тілдік ерекшеліктерін зерттеу арқылы біз Есенжановтың шығармашылық әдісін, қазақ әдеби тілінің дамуы мен тарихи романдағы көркемдік тәсілдердің қалыптасуын да жан-жақты зерделей аламыз. Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» трилогиясында публицистикалық және ауызекі сөйлеу стильдерінің шебер үйлесімі байқалады. Автор өз шығармасында тарихи оқиғаларды баяндау кезінде публицистикалық сарындарды қолдану арқылы оқырманды ойландырып, оларды қоғамдағы әділетсіздікке, әлеуметтік қайшылықтарға назар аудартады. Публицистикалық стиль – бұл шығарманың негізгі мазмұны мен ойларын терең жеткізуге қызмет етеді, әрі оқырманның санасын оятып, оларға моральдық және философиялық тұрғыдан ой салады. Есенжановтың публицистикалық сарыны әсіресе кейіпкерлердің ішкі сезімдері мен сыртқы дүниеге деген қарым-қатынасын сипаттауда ерекше байқалады. Автор жеке тұлғалардың әлеуметтік жағдайы мен қоғамдағы орнын көрсетуде өзінің ой-пікірін батыл әрі анық білдіріп отырады.

Шығарманың тіліндегі ауызекі сөйлеу стилі де ерекше орын алады. Есенжановтың кейіпкерлері өзара сөйлескенде, олардың тілінде сол кезеңге тән диалект сөздер мен

тіркестер, аймақтық ерекшеліктер бар. Бұл сөйлеу мәнерін қолдану арқылы автор әрбір кейіпкердің тұлғалық ерекшелігін ашып, олардың болмысын нақты әрі шынайы бейнелейді. Кейіпкерлердің диалогтары, әрине, оқиғаның дамуымен байланысты, олардың ішкі жан дүниесін, өмірге деген көзқарасын, мәдени құндылықтарын да көрсетеді. Есенжанов бұл екі стильдің үйлесімін шебер қолдана отырып, шығармаға динамикалық реңк береді. Публицистикалық сарындар кейіпкерлердің өзара сөйлесулеріне айтарлықтай әсер етеді. Диалогтарда кездесетін қарапайым сөздер мен тіркестер әрбір адамның рухани әлемін, оның күресі мен өмірлік көзқарасын анық көрсетеді. Сонымен қатар, автор ауызекі сөйлеу стилін публицистикалық мазмұнмен байланыстырып, оның әсерлілігін арттырады. Диалогтар арқылы автор кейіпкерлердің күресін, қақтығыстарын, үміттерін нақты әрі жан-жақты көрсетеді, бұл шығарманың тереңдігі мен көркемдік құндылығын арттырады. Демек, Хамза Есенжанов публицистикалық және ауызекі сөйлеу стильдерінің үйлесімі арқылы шығарманың оқырманға әсер ету күшін күшейтеді, оқиға желісін жан-жақты әрі шынайы бейнелейді. [2;326]

Хамза Есенжанов «Ақ Жайық» трилогиясында тарихи тұлғалардың қиын-қыстау кезеңдерде дұрыс шешім қабылдауын әрі олардың ішкі жан дүниесінің күрделілігін шебер көрсетеді. Автор тұлғалардың суық сана мен сабырлы ақыл-ойдың арқасында өмірлік маңызды шешімдер қабылдайтын сәттерін өте терең әрі нақты сипаттайды. Тарихи тұлғаларға тән сапалық қасиеттер, мысалы, жоғары деңгейдегі жауапкершілік, әділдікке деген ұмтылыс және ең бастысы – қоғам мен халықтың болашағы үшін жасалған құрбандықтар, шығармада ерекше мәнге ие. Есенжанов кейіпкерлерінің шешімдерінде тек жеке мүдде емес, халықтың тағдыры мен ұлттың келешегі бірінші орынға қойылады. Мысалы, көтеріліс немесе соғыс кезінде, кейіпкер белгілі бір шешімді қабылдаған кезде оның санасында халықтың қасіреті, болашақ ұрпақтың тағдыры, тіпті өз өмірі мен жақындарының қауіп-қатері де қарастырылады. Мұндай жағдайларда тарихи тұлғалар, қоғамдағы әділетсіздікті немесе жаулау саясатын көре отырып, суық санамен есептеп, келешек үшін өз өмірін құрбан етуге дайын болады. Автор осы шешімдерді қабылдау процесін көрсету арқылы оқырманға тарихи тұлғалардың, жалпы адамдардың күрес пен қиындықтардан қалай өтетінін көрсетеді. Әсіресе, кейіпкерлердің ішкі күйзелістерін, моральдық тартыстарын бейнелеу арқылы автор олардың тек сыртқы әрекеттерін емес, ішкі әлемін де ашып көрсетеді. Қарама-қайшылықтар мен шешімдер арасындағы күрделі таңдау, оларды жүзеге асырудағы сезім мен ой арасындағы үйлесім, шығарманың негізгі тартысын күшейтеді. Трилогияның тілдік және мазмұндық ерекшеліктерін осы тұрғыдан талдау арқылы Есенжанов кейіпкерлерін тек батыр немесе жай адам ретінде қарастырып қана қоймайды, оларды кең ауқымда, өз халқының болашағы үшін күрескен тұлғалар ретінде көрсететінін байқау қиын емес. Олардың шешім қабылдауында сезім мен ақыл-ойдың бірігуі, қоғам алдындағы жауапкершілік сезімі мен тарихи дәуірдің талаптарына сай әрекет ету үнемі маңызды рөл атқарады. Яғни, Хамза Есенжанов тарихи тұлғалардың ішкі күресін, олардың шешімдерінің астарындағы терең философиялық мәнді шебер ашып, олардың адамгершілік және рухани тұрғыдан жоғары болуын дәлелдейді.

Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» трилогиясында көркемдік-бейнелеу құралдары шығарма мазмұнын тереңдетіп, оқиғаның эмоциялық тұрғыдан әсерлілігін арттырады. Автор өзінің жазу стилінде метафоралар, теңеулер, эпитеттер сияқты көркемдік тәсілдерді шебер пайдаланып, әрбір кейіпкердің ішкі әлемін, табиғаттың адамдар өміріндегі рөлін ерекше ашады. Әсіресе, бұл құралдар арқылы ол кейіпкерлердің рухани әлемін, олардың күресі мен тұлғалық ерекшеліктерін нақты бейнелейді. Метафора мен теңеу – Есенжановтың тілінде маңызды орын алады. Олар арқылы автор кейіпкерлердің психологиялық жағдайын, олардың ішкі күйзелістерін, сыртқы әлеммен байланысын көркем түрде жеткізеді. Мысалы, кейіпкердің көңіл-күйін немесе табиғаттың бір бөлігін суреттеуде Есенжанов жиі метафораларды қолданады. Қарапайым ғана көріністерді метафоралық тәсілмен сипаттай отырып, автор оқырманды бейнелі ойлауға шақырады. Сонымен қатар, теңеулер арқылы кейіпкерлердің өмірлік мәнін, олардың өзара қарым-

қатынастарын нақты әрі әсерлі көрсетеді. Мысалы, бір кейіпкерді табиғат құбылыстарымен салыстыра отырып, автор оның тұлғалық сипатын ашып, оның ішкі әлеміндегі күресті сипаттайды. Эпитеттер де шығарманың тілінде кеңінен қолданылған. Эпитеттердің көмегімен Есенжанов табиғат пен адам арасындағы байланысты, олардың бір-біріне әсерін нақты әрі көркем түрде жеткізеді. Табиғаттың сұлу көріністері мен кейіпкерлердің сезімдерінің үйлесімділігі эпитеттер арқылы айқындалған. Әсіресе, табиғаттың әрбір элементі – су, ауа, жер – адам сезімдерімен тығыз байланыста беріледі, бұл дүниенің адамның ішкі әлемімен бірлікте екенін көрсетеді. Табиғат көріністерін суреттеуде Есенжанов ерекше шеберлік танытады. Шығармада табиғат тек қана фоны болып қалмай, ол кейіпкерлердің көңіл-күйі мен ішкі сезімдеріне әсер ететін маңызды элементке айналады. Табиғат көріністері мен оны қоршаған орта туралы суреттер арқылы автор оқырманды сол кезеңнің шынайы атмосферасына енгізіп, тарихи оқиғалардың мәнін тереңдетеді. Әрбір табиғат көрінісі, әрбір ауа-райы өзгерісі кейіпкердің психологиялық жай-күйіне сәйкес келеді, бұл табиғаттың кейіпкерлермен рухани байланысын көрсетеді. Гипербола мен ирония да автордың көркемдік құралдары ретінде ерекше орын алады. Гипербола арқылы Есенжанов оқиғаларды, кейіпкерлердің ішкі әлемін асыра бейнелейді, әсіресе олардың күреске деген ұмтылысын немесе ішкі жан дүниесіндегі қайшылықтарды көрсету кезінде гиперболаны жиі қолданады. Гипербола кейіпкердің батылдығы мен ерлігін, сондай-ақ олардың күрестегі мақсатына жетуге деген күш-қуатын күшейтеді. Бұл тәсіл авторға кейіпкерлердің психологиялық күйін тереңірек ашуға мүмкіндік береді. Иронияның қолданылуы да шығарманың мәнін тереңдетеді. Әсіресе, тарихи жағдайлар мен әлеуметтік қайшылықтарды сипаттауда, автор иронияны пайдалану арқылы оқиғалар мен тұлғалар арасындағы шынайы қатынастарды көрсетеді. Ирония кейде оқиғаның мағынасын тереңдетіп, кейіпкерлердің әрекеттерін сыни тұрғыдан бейнелейді, олардың мінез-құлқындағы әлсіз тұстарын көрсетеді. Бұл тәсіл арқылы автор өз заманының шындығын қазып, қоғамдағы әділетсіздікке немесе адамгершілік мәселелеріне назар аудартады. Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» трилогиясындағы көркемдік-бейнелеу құралдары сөздің әсемдігі мен суреттілігіне, сонымен қатар шығарманың философиялық тереңдігіне де ықпал етеді. Автордың метафоралар, теңеулер, эпитеттер, гипербола мен иронияны қолдануы шығармадағы оқиғалардың эмоционалдық әсерін күшейтіп, әрбір кейіпкердің ішкі дүниесі мен тарихи процестердің мәнін нақты әрі толық көрсетеді. [3;125б]

Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» трилогиясында тарихи лексика мен архаизмдер кеңінен қолданылған. Бұл сөздер шығарманың уақыт пен кеңістіктегі нақтылығын қамтамасыз етіп, оқырманды сол тарихи кезеңге жеткізеді. Тарихи атаулар мен терминдер, көнерген сөздер арқылы автор өткен дәуірдің мәдени, әлеуметтік және саяси өмірінің тереңдігін, сондай-ақ сол уақыттағы адамдардың дүниетанымын бейнелейді. Автордың шығарманы жазу тілінде кездесетін «Ақ патша, аса құрметті, ұлы дәрежелі, казак-орыс войскосының даңқты генералы, хан нәсілді сұлтан, совдепшілер, большевик» деген көнерген сөздер сол заманның нақты әлеуметтік және саяси жағдайын суреттеуде үлкен рөл атқарады. Тарихи атаулар мен терминдер, мысалы, «ақ патша» немесе «казак-орыс войскосы», сол кезеңнің ерекше саяси жүйесін көрсетіп, халықтың сол уақытта қандай әлеуметтік және саяси құрылымда өмір сүргенін айқындайды. «Ақ патша» атауы Ресей империясының билеушісі мен оның айналасындағы құрметті титулдарды, «құрметті, ұлы дәрежелі» сияқты эпитеттер арқылы патша өкіметінің мәртебесін түсінікті етеді. Осындай тарихи, көнерген сөздер тарихи дәлдік үшін, сонымен қатар сол кезеңнің қоғамдағы жоғарғы билікке деген құрметі мен бағынушылықты білдіреді. «Совдепшілер» мен «большевик» секілді тарихи сөздер революция кезеңінің идеологиясын, большевиктердің үстемдігін білдіреді, ал «халықтың әлеуметтік жаңғыруына қарсы шыққан» тұлғаларды бейнелеуде бұл сөздер қосымша мағыналық жүк көтереді. Оларды қолдану арқылы автор сол дәуірдің саяси тартыстарын, қоғамдық қозғалыстарды нақты әрі шынайы көрсетеді. Көнерген сөздер мен архаизмдер шығарманың мазмұнын ашуда үлкен маңызға ие. Олар оқырманды сол тарихи кезеңнің атмосферасына енгізіп, кейіпкерлердің өмірі мен

дүниетанымын нақты түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, «сұлтан» немесе «хандардың нәсілі» сияқты сөздер сол кездегі әлеуметтік құрылымды көрсетіп қана қоймай, патриархалды қоғам мен феодалдық қатынастардың күшін ашып көрсетеді. Автор бұл архаизмдерді қолдану арқылы тарихи кезеңнің ерекшеліктерін күшейтеді, сондай-ақ сол уақыттағы адамдардың жеке және қоғамдық өмірін оқырманға жан-жақты көрсетеді. Архаизмдер мен тарихи лексика кейіпкерлердің тұлғалық ерекшеліктерін де ашуға көмектеседі. Бұл сөздер арқылы автор кейіпкерлердің әрқайсысының қоғамдағы рөлін, саяси көзқарастарын, дәуірлік талаптарға жауап беруін сипаттайды. Мысалы, «сұлтан» сөзінің қолданылуы белгілі бір әлеуметтік жағдай мен беделдің белгісі болып табылады. Сонымен қатар, автордың «совдепшілер» мен «большевиктер» терминдерін қолдануы сол дәуірдің идеологиялық күресін, революциялық өзгерістер мен олардың қоғамдағы әсерін көрсетуге мүмкіндік береді. Трилогияда тарихи лексика мен архаизмдердің қолданылуы Хамза Есенжановтың шығармасындағы маңызды көркемдік құралдардың бірі болып табылады. Бұл сөздер арқылы автор өткен заманның саяси-әлеуметтік жағдайларын, адамдардың дүниетанымын, олардың күрес жолындағы әрекеттерін дәл әрі әсерлі жеткізеді. Тарихи атаулар мен көнерген сөздер шығарманың шынайылығын арттырып, оқырманды сол кезеңнің рухына жақындатуға мүмкіндік береді.[4;1156]

Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» трилогиясы — қазақ әдебиетіндегі тарихи-публицистикалық рухтағы ірі туындылардың бірі. Бұл шығармада автор тек тарихи оқиғалар желісін ғана емес, сол кезең мен өңірдің тілдік бейнесін де көркем жеткізеді. Әсіресе Батыс Қазақстан өңіріне тән диалектизмдер мен жергілікті тіл ерекшеліктері жиі кездеседі. Бұл сөздер шығарманың табиғи болмысын арттырып, кейіпкерлердің болмысын ашуға, тарихи-әлеуметтік контексті терең жеткізуге көмектеседі.

Мысалы, шығарманың көптеген эпизодтарында «шоң» деген сөз қолданылады. Бұл сөз батыс өңірінде «ірі», «беделді», «салмақты адам» деген мағына береді. «Шоң кісі» — яғни, ел ішінде сөзі өтімді, ықпалды адам деген ұғымды білдіреді. Сол секілді «пәрмен» деген сөз де жиі кездеседі. Бұл сөз арқылы біреудің қуаты, шамасы, әл-қуаты суреттеледі. Мысалы, «оның пәрмені жетпеді» деген тіркес — «оның шамасы келмеді» деген мағынада.[5;566]

Тағы бір жиі кездесетін сөз — «құман». Бұл күнделікті тұрмыста қолданылатын су құятын ыдыс, әсіресе шай құюға арналған. Бұл сөз қазіргі кезде сирек қолданылғанымен, сол кезеңдегі ауыл өмірін суреттеуде нақты тұрмыстық деталь ретінде маңызды.

«Жамбы» сөзі де назар аударарлық. Ол — күміс немесе алтыннан жасалған ақша немесе әшекей. Бұл сөз тарихи шығармаларда жиі кездескенімен, батыс өңірі тілінде ұзақ сақталған.

Сол сияқты «шілте» (қысқа мылтық немесе тапанша), «шаужай» (ауыздықтау, тежеу), «ноқта» (мал басына тағылатын жіп), «қапас» (түрме), «самауыр» (самаурын), «керме» (арқан керілген құрылғы) тәрізді сөздер де шығарманың ұлттық, өңірлік бояуын қалыңдата түседі.

Бұл диалектизмдер тек лексикалық ерекшеліктер ғана емес, сонымен қатар тарихи-мәдени тұрғыдан маңызды. Олар қазақ халқының батыс өңіріндегі өмір салты мен сөздік қорын сақтап қана қоймай, көркем шығармада ұлттық дүниетанымды бейнелеудің көркем тәсілі ретінде де қызмет етеді.

Осылайша, Хамза Есенжанов өз шығармасында диалект сөздерді орынды пайдалана отырып, туған өлкенің тілдік және мәдени болмысын терең суреттейді. Бұл «Ақ Жайықты» тек тарихи роман ғана емес, сонымен қатар қазақтың ауызекі тіл байлығын көрсететін ерекше туындыға айналдырады. Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» трилогиясы тек тарихи мазмұнымен емес, сонымен бірге көркем тілдік ерекшеліктерімен де құнды. Автордың синтаксистік шеберлігі әсіресе күрделі құрмалас сөйлемдерді шебер қолдануынан айқын көрінеді. Бұл сөйлемдер арқылы жазушы тарихи оқиғалардың кең ауқымын, кейіпкерлердің ішкі психологиясын, ұлттық тағдырдың терең иірімдерін кең әрі мағыналы түрде жеткізеді.

Шығармада жиі кездесетін құрмалас сөйлемдердің бірі — себеп-салдарлық және шартты қатынастағы сабақтас сөйлемдер. Мысалы, автор: *«Егер олар халықпен санаспаса, бұл көтеріліс тоқтамайды»* деген тәрізді құрылымдар арқылы оқырманға тарихи жағдайдың логикасын түсіндіреді. Бұл сөйлемдер оқиғалар арасындағы себеп-салдарлық байланысты нақтылай түсіп, тарихи оқиғаны драмалық тұрғыда өрбітуге көмектеседі.

Сонымен қатар, *«Ол көзін төмен салды, бірақ іштей бұл істің оңайлықпен шешілмейтінін сезді»* деген секілді салалас құрмалас сөйлемдер жиі кездеседі. Мұндай құрылымдар кейіпкердің ішкі жан дүниесін, ой мен әрекет арасындағы қайшылықты ашуға қызмет етеді. [1;320б]

Жазушы ұзақ та көп компонентті құрмалас сөйлемдерді жиі қолданады. Мұндай синтаксистік құрылымдар тарихи, әлеуметтік және психологиялық жағдайларды кеңінен сипаттауға мүмкіндік береді. Мысалы, бір ғана сөйлемнің ішінде бірнеше себеп, нәтиже мен пайым қатар берілуі мүмкін: *«Қалада да, ауылда да тыныштық жоқ еді, өйткені әр жерде ұрыстар жүріп жатты, ал халық бұл жағдайдың немен аяқталатынын болжай алмайтын.»*

Бұл сөйлемде бірнеше компоненттің (себеп, жағдай, әрекет, болжау) үйлесімді байланысы байқалады. Мұндай синтаксистік құрылымдар шығарманың баяндау ырғағын арттырып, баяндау стилін күрделендіре түседі.

Көп бөлікті құрмалас сөйлемдер, яғни үш немесе одан да көп предикаттық компоненттен тұратын сөйлемдер арқылы автор тарихи оқиғаларды бір мезгілде бірнеше қырынан көрсетеді. Бұл стиль шығарманың эпикалық ауқымына сай келеді.

Осы синтаксистік ерекшеліктер — Есенжанов прозасының күрделілігін, бай көркемдік палитрасын және тарихи шындықты терең жеткізе білетін жазушылық шеберлігін дәлелдейді.

Хамза Есенжановтың *«Ақ Жайық»* трилогиясы — қазақ әдебиетіндегі эпикалық кең тынысты, тарихи-реалистік бағыттағы аса маңызды шығармалардың бірі. Автордың баяндау мәнері мен сөйлем құрылымдары бұл шығарманы көркемдік жағынан ерекше биік деңгейге көтеріп тұр. Жазушының тілдік стильдік қолтаңбасы шығарманың құрылымдық және мазмұндық тұтастығын айқындайды.

Есенжановтың баяндау стиліне **жай, байсалды, терең толғанысқа толы ырғақ** тән. Оқиғалар бір-бірімен байыппен байланысып отырады. Автор тарихи оқиғалар мен кейіпкерлер тағдырын асықпай, кең көлемде, сабырлы баяндау арқылы жеткізеді. Бұл баяндау тәсілі оқырманды оқиға желісіне біртіндеп тартып, сонымен бірге сол заманның рухын тереңірек сезінуге мүмкіндік береді.

Баяндау барысында жазушы көбіне **ішкі монологқа**, кейіпкердің жан дүниесін ашатын **лирикалық шегіністерге** жиі барады. Бұл стиль көркем прозаның публицистикалық сипатын күшейтіп, тарихи шындық пен адам болмысы арасындағы байланысты тереңдетеді.

Есенжанов сөйлем құруда қазақ тілінің синтаксистік мүмкіндіктерін барынша пайдаланады. Оның тілінде:

Күрделі құрмалас сөйлемдер өте жиі кездеседі. Бір сөйлемнің ішінде бірнеше ой, себеп-салдар, шарт, мақсат қатар беріледі. Бұл — эпикалық баяндауға тән ерекшелік.

Метафоралық, бейнелі тіркестермен көмкерілген сөйлемдер кездеседі. Мысалы, табиғат суреттері мен адамның ішкі дүниесін қатар өріп беретін сөйлемдер оның көркем ойлауын көрсетеді.

Қаратпа, қыстырма және оңашаланған мүшелі сөйлемдер арқылы интонациялық ырғақтылық жасайды.

Диалогтарда сөйлем құрылымы қарапайым, ауызекі тілге жақын келеді. Бұл — кейіпкердің тілі мен автор тілін шебер ажыратып беруінің көрінісі.

Мысалы:

«Көз алдында Жайықтың толқыны жарқырайды; алыстан қара бұлт төнгендей, көңіл

түкпірінде бір белгісіз сезім оянды — бірақ оның не екенін өзі де біле алмады...»
— Мұндай күрделі, бірақ иірімі мол сөйлемдер — Есенжанов стилінің айнасы.

Автордың тілі поэтикалық бейнелеулерге де, тарихи нақты деректерге де бірдей бай. Ол шынайылық пен көркемдіктің арасын шебер теңестіреді. Бұл стильдік ерекшелік «*Ақ Жайықты*» таза тарихи роман емес, терең философиялық, әлеуметтік әрі рухани шығарма ретінде даралайды.

Қорыта айтқанда, Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» трилогиясы — қазақ әдебиетіндегі тарихи-көркем прозаның биік шыңы. Бұл шығармада ұлт тағдыры, ел болашағы, халықтың азаттыққа ұмтылысы көркем тілмен, терең оймен өрнектелген. Жазушының байсалды баяндау ырғағы, күрделі синтаксистік құрылымдары мен өңірлік тіл ерекшеліктері туындының көркемдік құндылығын арттыра түседі.

«Ақ Жайық» — өткенді құр баяндау емес, оны түсіну, сезіну және сабақ алу. Сондықтан да бұл трилогия — тек көркем шығарма емес, ел жадында сақталатын рухани құндылық, ұлт тарихының әдеби ескерткіші.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. **Есенжанов, Х.** Ақ Жайық: Трилогия. – Алматы: Жазушы, 1988. – **1200 бет (шамамен)** Үш кітаптан тұратын толық тарихи эпопея. Әр бөлімі 350–400 беттен.
  2. Портнягина Н (2023), Жарқын өзеннің әншісі, Алматы.
  3. **Қабдолов З.** Сөз өнері. – Алматы: Қазақ университеті, 1992.-328 бет.
  4. **Майтанов, Б.** Қазақ романы және психологиялық талдау. – Алматы: Санат, 1996. – **304 бет**
  5. **Сәрсенбаев, Ә.** Хамза жайлы бірер сөз // Ұстаздар мен тұстастар. – Алматы, 1986. – 110–116 бб.
- Х. Есенжановтың шығармашылығы мен тілдік шеберлігіне арналған мақала.